

ONDERZOEKSNOTA:

JONGEREN EN BEELDEN OVER MIGRANTEN

Geert Loosveldt

1. INLEIDING

Het gebeurt zelden in sociaal-wetenschappelijk onderzoek dat - bij vergelijkbare populaties - over een bepaald onderwerp met geregelde tussenperiodes gegevens worden verzameld met eenzelfde waarnemingsinstrument. Onderzoek naar veranderingen of trends heeft dan doorgaans ook af te rekenen met problemen van vergelijkbaarheid van populatie en waarnemingsmethode.

In deze onderzoeksnota worden gegevens geanalyseerd over de houding van de jongeren t.a.v. migranten die verzameld werden op drie verschillende tijdstippen (voorjaar 1991, 1992 en 1994). Telkens gebeurde dit bij een vergelijkbare populatie (20 en 21-jarigen) en werd er gewerkt met eenzelfde waarnemingsinstrument (uitspraken). Deze data laten dus toe om de vraag te beantwoorden of er bij de jongeren tijdens de periode '91-'94 een verandering of zelfs een trend te bespeuren valt wat betreft hun houding tegenover migranten.

2. SITUERING

Over de analyse van de data, die bij jongeren verzameld werden in het voorjaar van '91 en '92 werd reeds eerder gerapporteerd (Loosveldt, 1993). Er bleek uit dat voor de twee tijdstippen telkens één latente variabele 'houding t.a.v. migranten' met drie klassen kon worden geconstrueerd. De omvang en de inhoudelijke beschrijving van die klassen was voor de beide momenten identiek. Eén klasse bevatte jongeren met een uitgesproken negatieve houding; het ging over 10% van de jongeren. In de klasse met een uitgesproken positieve houding situeerden zich 47% van de jongeren. De overige 43% nam een duidelijke middenpositie in. Tijdens deze weliswaar korte periode van één jaar werd dus geen verschil vastgesteld. Wel was er een aanwijzing van een zwakke tendens dat de groep die geen duidelijke negatieve of positieve houding heeft, bij het tweede moment kleiner werd en dat de negatieve groep iets groter werd. Met de beschikbare data van '94 kan nagegaan worden of deze tendens zich effectief heeft doorgezet.

De bevindingen van het onderzoek bij de jongeren tijdens de periode '91 - '92 worden bevestigd door een vergelijkbare analyse van data die tijdens ongeveer dezelfde periode (najaar '89 en najaar '91) verzameld werden bij een steekproef uit de volledig Vlaamse bevolking (Billiet, 1993). Ook bij deze analyse concludeert men dat er in de spreiding van gunstige en ongunstige houding t.o.v. migranten weinig veranderd is. Wel zijn er tekenen dat de betrokkenheid bij het vraagstuk is toegenomen en dit vooral aan de positieve kant van de houding. De verklaring van de houding blijft echter stabiel.

3. VERWACHTE VERANDERING IN DE HOUDING IN DE RECENTE PERIODE

In de zojuist vermelde onderzoeken naar verandering (Loosveldt, 1993; Billiet, 1993) zijn de recentste data in feite verzameld een paar maanden na de verkiezing van 24 november 1991 en wordt er telkens een vergelijking gemaakt van de houding voor en na de verkiezingen. Zijn er nu aanwijzingen dat in de periode daarna veranderingen zouden zijn opgetreden in de houding t.a.v. migranten? We proberen deze vraag te beantwoorden vanuit bevindingen uit vorig onderzoek en een zeer algemeen (sfeer)beeld van de recente maatschappelijke context.

3.1. De maatschappelijke context

Het migrantenthema was zeer uitdrukkelijk aanwezig in de electorale campagnes die aan de verkiezingen van november 1991 vooraf gingen. Ook bij veel kiezers werd het migrantenthema als een belangrijk probleem ervaren. Uit onderzoek dat werd uitgevoerd kort voor (twee weken) de verkiezingen blijkt dat 48% van de kiezers het migrantenthema vermelden bij de open vraag naar 'de belangrijkste problemen in ons land'. (Maddens, 1992: 201). Men kan stellen dat deze verkiezingen het migrantenthema zeer sterk in de actualiteit heeft gebracht en dat het een periode was waarin de migrantenproblematiek druk becommentarieerd werd. Dat er in een dergelijke periode en sfeer noch bij de jongeren noch bij de volledige bevolking enige verandering kon worden vastgesteld laat vermoeden dat ook in de periode daarna er wellicht geen verandering zal worden vastgesteld.

Het migrantenthema blijft in die periode na de verkiezingen echter wel actueel. Zo kon worden vastgesteld dat de manifestie 'Hand in Hand' van 27 maart 1994 net zoals in het voorjaar van 1992 veel mensen wist te mobiliseren. De grote deelname van jongeren was daarbij terug opmerkelijk. Ook het dragen van de hoofddoek door islamitische meisjes was in maart '94 nog aanleiding tot een juridisch kortgeding. De rechter besliste dat de school het dragen van een hoofddoek mag verbieden. In diezelfde maand maart besliste de Kamer de wet op racisme en xenofobie, de zogenaamde wet Moureaux, strenger te maken en werd in Brussel een intercultureel centrum voor migranten geopend. Dit laatste initiatief kwam er naar aanleiding van de nota van het Koninklijk Commissariaat voor Migrantenbeleid 'Culturele verscheidenheid als wederzijdse verrijking'. Noteren we nog dat het Koninklijk Commissariaat na vier jaar beleidsvoorbereidend en beleidsstimulerend werk begin '93 zijn eindrapport presenteerde en dat in het verlengde van het commissariaat het centrum voor gelijke kansen en racismebestrijding werd opgericht.

Ook bij de duiding van de verkiezingsuitslagen van de jongste gemeenteraadsverkiezingen (Oktober '94) bleef het migrantenthema een zeer belangrijk aandachtspunt. De bevestiging van de positie van het Vlaams Blok in Antwerpen werd als een belangrijk politiek feit geëvalueerd.

Tot zover een paar - en zeker niet allemaal - recente concrete feiten en beleidsinitiatieven die illustreren dat het migrantenthema nog steeds een ruime maatschappelijke en politieke belangstelling geniet. De beleidsinitiatieven hebben in ieder geval de intentie de integratie te bevorderen en de negatieve houding t.a.v. migranten te reduceren. Op basis daarvan zou men na verloop van tijd een positievere houding kunnen verwachten.

Er zijn echter concrete aanwijzingen dat rond het migrantenthema de gemoederen vrij snel kunnen oplaaien. De problemen in Sint-Truiden met het groot aantal Sikhs tijdens de fruitplukperiode van '93 is daar een illustratie van. De gebeurtenissen in Sint-Truiden wijzen er ook op dat bepaalde onderwerpen in de marge van of die nauw aansluiten bij de migrantenproblematiek nl. de politieke vluchtelingen (o.a. de toename van 'illegalen' uit de Oostbloklanden) en de vrouwenhandel (o.a. door de parlementaire onderzoekscommissie) wel uitdrukkelijker in de belangstelling zijn komen te staan.

3.2. Bevindingen uit vorig onderzoek

Er werd reeds op gewezen dat er in vorig onderzoek geen verandering kon worden vastgesteld in de verklaring van de houding t.a.v. migranten. Binnen die verklaringen zijn het relatief onveranderlijke kenmerken die direct of indirect de houding beïnvloeden. Zo werd bij de eerste analyse van de jongerendata ('91 en '92) vastgesteld dat de samenhang van de variabele 'houding t.a.v. migranten' en de variabelen geslacht, opleiding, beroepsniveau van de ouders en aspecten van objectieve deprivatie niet verschillend was voor de twee momenten (Loosveldt, 1993: 90).

Billiet concludeert dat bevolkingsgroepen die sociaal-economisch zwak staan en die kampen met gevoelens van politieke en maatschappelijke machteloosheid, er autoritaire denkbeelden op nahouden en meer op zichzelf betrokken zijn, zich vlugger keren tegen de vreemdelingen die ze als een maatschappelijke en economische bedreiging ervaren. Deze houdingen variëren met kenmerken zoals genoten onderwijs, het inkomen, de generatie waartoe men behoort en de betrokkenheid bij levensbeschouwelijke groeperingen (Billiet, 1993: 161). Gegeven dat bij de meeste van deze beïnvloedende variabelen er op een relatief korte periode geen veranderingen optreden, mag men verwachten dat er ook bij de gevolgvariabele (houding) weinig verandering zal optreden. Wel dient hier onmiddellijk bij opgemerkt te worden dat in de periode voorafgaand aan de recentste bevraging (voorjaar 1994) de economische situatie in het algemeen minder gunstig was en de jeugdwerkloosheid toenam. Dat de jeugdwerkloosheid anno 1994 voor jongeren een belangrijker probleem geworden is komt dan ook tot uiting in de data die het meest recent bij de jongeren werden verzameld. Uit deze gegevens blijkt dat in vergelijking met 1992 er een aanzienlijk hoger percentage 'werkloosheid en tewerkstellingsbeleid' vermeldt bij de drie belangrijkste beleidsproblemen van ons land. Maar liefst 54,7% van de jongeren vermeldt dit probleem tegenover 28,7% in 1992 (Waege, 1994). Ook het percentage werklozen ligt bij deze groep, zoals kon verwacht worden, iets hoger. De economische positie van jongeren is in die periode verzwakt. Er zijn meer jongeren werkloos en

aanzienlijk meer jongeren ervaren de economische situatie als een belangrijk probleem. Gegeven de eerder vermelde samenhangen lijkt het niet uitgesloten dat jongeren migranten meer ervaren als een economische bedreiging wat dan kan resulteren in een negatievere houding. Scheepers, Eisinga en Linssen (1994: 196) gebruiken een identieke redenering om, in hun onderzoek naar verandering in etnocentrisme in Nederland, bij bepaalde economisch zwakke groepen een toename in etnocentrisme te verklaren. Ze stellen dat in de periode 1985-1986 tot en met 1990-1991 de Nederlanders etnocentrischer zijn geworden en dat bepaalde minder kansrijke groepen (lager opgeleiden en lagere beroepsgroepen) die al etnocentrischer waren dan gemiddeld ook nog etnocentrischer zijn geworden in de bestudeerde periode.

Op basis van een - weliswaar oppervlakkige - waarneming van een paar feiten, kan men toch wel concluderen dat het migrantenthema nog steeds actueel is. Op basis van bevindingen en verklaringen uit vorig onderzoek zou men een negatievere houding mogen verwachten. Het is echter niet uitgesloten dat beleidsinitiatieven van de voorbije jaren dit hebben weten te voorkomen. De enige conclusie lijkt dan ook te zijn dat het moeilijk is om een uitspraak te doen over de eventuele verandering in de houding bij jongeren die er zou zijn opgetreden in de recentste periode.

4. ANALYSE VAN DE VERANDERING

In tabel 1 vinden we de antwoordverdelingen op de drie momenten voor de vier uitspraken die gebruikt werden om de houding te meten t.a.v. migranten (1).

Met uitzondering van uitspraak B vinden we in 1994 telkens iets hogere percentages in de antwoordcategorieën oneens of volledig oneens. Dit is een uitdrukking en een indicatie van een iets positievere houding in de recentste periode. Wanneer over de drie periodes de volledige antwoordverdelingen worden bekeken dan zijn de verschillen echter niet erg uitgesproken en is de gelijkheid van de verdelingen wel de meest opmerkelijke vaststelling m.b.t. tabel 1. De conclusie op basis van deze vergelijking van de univariate-antwoordverdelingen - waarbij de aan- of de afwezigheid van verschillen niet statistisch werden getest - lijkt dan ook te zijn dat er een aanwijzing is voor een iets positievere houding bij de recentste bevraging maar dat er geen echt uitgesproken patroon van verandering waarneembaar is. Het is echter noodzakelijk om deze eerste conclusie te valideren aan de hand van een formele statistisch analyse van het materiaal. Dit gebeurt in de volgende paragraaf door middel van een simultane latente-klassenanalyse (2).

Tabel 1. Antwoordverdeling in 1991 (bovenste rij; n=457), 1992 (middenste rij; n=473) en 1994 (onderste rij; n=473) van de vier uitspraken van de schaal 'houding t.a.v. migranten)

	vol eens	eens	noch noch	oneens oneens	vol.
A. Vreemdelingen zijn over het algemeen niet te vertrouwen	5,5 4,9 5,5	17,1 17,3 13,5	36,3 31,3 28,9	33,5 38,7 41,4	7,7 7,8 10,8
B. De gastarbeiders komen hier profiteren van onze sociale zekerheid	10,9 8,0 7,8	26,0 21,4 24,1	34,8 34,9 35,0	21,9 29,8 24,1	6,3 5,9 9,1
C. De vreemdelingen zijn een bedreiging voor onze cultuur en gebruiken	2,8 7,0 3,8	18,8 17,8 18,4	32,8 30,0 23,2	37,2 33,2 40,7	8,3 12,1 13,9
D. Als meer dan de helft van mijn schoolgenoten uit vreemdelingen moest bestaan zou ik naar een andere school gaan	14,4 9,5 7,4	28,7 29,2 28,3	20,4 19,2 17,7	26,3 33,4 34,6	10,3 8,7 12,0

4.1. Simultane latente-klassenanalyse

Bij een simultane latente-klassenanalyse gaat men na of men voor verschillende groepen, op basis van de onderlinge samenhang tussen een aantal geobserveerde variabelen een of meerdere latente variabele kan construeren. Deze latente variabelen zijn categorisch en hebben een aantal klassen die exhaustief en exclusief zijn. Als de verschillende groepen onderscheiden zijn op basis van een tijdsvariabele dan is de analyse van verschillen tussen de groepen in feite een analyse van veranderingen die zijn opgetreden bij die latente variabelen. Een trendonderzoek m.b.t. een latente variabele is op die wijze mogelijk.

In voorliggende simultane latente-klassenanalyse is het basismateriaal de onderlinge samenhang tussen de vier items (3) van de houdingsschaal op de drie momenten. Er wordt daarbij verondersteld dat er één latente variabele wordt geïndiceerd. De resultaten van de analyse zijn weergegeven in tabel 2.

Uitgangspunt bij de modelselectie is de idee dat het definitieve model wellicht niet gekenmerkt wordt door grote verschillen tussen de drie momenten. Dit lijkt gegronde gegeven de vaststelling dat er in de periode '91 en '92 weinig of geen verandering waarneembaar was (Loosveldt, 1993) en het feit dat er toch geen echt duidelijke aanwijzingen zijn dat er wel een verandering zou zijn opgetreden (cfr. paragraaf 3). Technisch betekent dit dat er in het model heel wat restricties worden ingebouwd waarbij parameters uit de drie periodes aan elkaar worden gelijkgesteld. Het gaat om

het invoeren van zogenaamde 'equality restrictions'. Verder werd ook verondersteld dat de latente klassevariabele ook nu terug uit drie latente klassen zou bestaan.

In tabel 2 zijn de bij het geselecteerde model behorende latente klasseprobabiliteiten (kans om tot een bepaalde klasse van de latente variabele te behoren) en de conditionele latente klasseprobabiliteiten weergegeven voor de drie momenten. In concreto betekenen deze conditionele latente klasseprobabiliteiten in tabel 2 de kans op een positief antwoord op een uitspraak gegeven dat een element behoort tot een bepaalde latente klasse en de waarneming gebeurde op een bepaald moment. Daar alle uitspraken negatief geformuleerd zijn, is een grote probabiteit te interpreteren in termen van een negatieve houding.

Op de drie momenten hebben de jongeren die tot klasse I behoren een vrij uitgesproken negatieve houding. Minstens 70% is het eens met deze vier uitspraken. Daarbij was het mogelijk om voor de drie momenten de probabiliteiten bij drie uitspraken (A, B, C) aan elkaar gelijk te stellen (4). Enkel bij de vierde uitspraak zien we een daling van de probabiteit. Dit wijst op een iets minder negatieve houding in die klasse. Globaal genomen kan deze klasse echter benoemd worden als 'negatieve houding' en de inhoudelijke inkleuring ervan is nagenoeg identiek voor de drie momenten.

In klasse III daarentegen gaat het om een groep jongeren met een duidelijk positieve houding. Niemand is het eens met de uitspraken dat vreemdelingen niet te vertrouwen zijn, dat ze profiteren van de sociale zekerheid of dat ze een bedreiging zijn voor onze cultuur. Enkel bij de vierde uitspraak is er een kleine kans op een positief antwoord en deze kans is in '92 en '94 kleiner dan in '91 waardoor de groep een iets positiever profiel heeft dan in 1991. Klasse III kan bijgevolg zonder probleem benoemd worden als de klasse 'positieve houding' en ook bij deze klasse is er - met uitzondering van de kleine verschillen voor uitspraak 4 - op de drie momenten geen verandering waarneembaar.

Klasse II tenslotte bevat elementen die geen uitgesproken negatieve of positieve houding hebben. Bij een vergelijking van '94 met '91 is deze middengroep iets minder negatief. Maar ook bij deze klasse kunnen er voor de drie momenten een aantal probabiliteiten gelijkgesteld worden en zijn de verschillen tussen de drie momenten niet echt uitgesproken.

Op basis van het patroon van de conditionele latente klasseprobabiliteiten en de gelijkstellingen die tussen de drie momenten daarbij mogelijk zijn, kan geconcludeerd worden dat er drie klassen kunnen worden onderscheiden die duidelijk benoemd kunnen worden in termen van positieve of negatieve houding. Daarbij zijn weinig verschillen waar te nemen tussen de drie momenten. De eerder gemaakte conclusie op basis van de univariate verdelingen wordt daardoor bevestigd. De toen opgemerkte positievere houding in de recentste periode vinden we hier terug in het feit dat de positieve groep iets positiever is en de midden groep iets minder negatief.

Tabel 2. Latente klasseprobabiliteiten en conditionele latente klasseprobabiliteiten voor 1991, 1992 en 1994.

klasse	1991			1992			1994		
	I	II	III	I	II	III	I	II	III
Uitspraak A	.70	.27	0	.70	.27	0	.70	.16	0
Uitspraak B	.81	.62	0	.81	.41	0	.81		0
Uitspraak C	.77	.24	0	.77	.24	0	.77	.41	0
Uitspraak D	1	.48	.17	.89	.48	.09	.76	.48	.09
Latente klasseprob	.17	.38	.45	.17	.38	.45	.17	.38	.45
Latente klasseprob. zonder restricties	.15	.41	.44	.18	.38	.44	.20	.34	.46
Likelihood Chi Square	28.93; df 29; p 0.47								

Om de relatieve omvang van de klassen en de eventuele veranderingen daarvan te evalueren maken we gebruik van de latente klasseprobabiliteiten.

De modelspecificatie waarvan de probabiliteiten in tabel 2 het resultaat zijn bevat niet alleen een groot aantal restricties op de conditionele latente klasseprobabiliteiten. Ook de latente klasseprobabiliteiten kunnen voor de drie momenten aan elkaar gelijkgesteld worden. Dit betekent dus dat in het model gespecificeerd kan worden dat de verdeling van de elementen over de drie klassen van de latente variabele gelijk is voor de drie momenten. Er is bijgevolg tussen de drie momenten geen verschuiving in relatieve omvang van de klassen vast te stellen. Dit betekent dat de bij de vorige analyse waargenomen zwakke tendens waarbij de middengroep kleiner en de negatieve groep groter werd, zich zeker niet sterk heeft doorgezet. Toch blijft deze tendens in de data aanwezig. Dit blijkt uit de latente klasseprobabiliteiten die worden bekomen wanneer de restrictie waarbij deze probabiliteiten aan elkaar gelijkgesteld worden niet wordt opgelegd (cfr. tabel 2 latente klasseprob. zonder restricties). Uit het profiel van de latente klasseprobabiliteiten die dan bekomen wordt, kan inderdaad worden afgeleid dat de middengroep afbrokkelt en de negatieve groep groter wordt. Deze tendens is echter niet significant.

De schatting van de omvang van de groep met een negatieve houding (klasse I) bedraagt 17%. In het recentste Nederlands nationaal verkiezingsonderzoek vinden we een paar cijfers die in beperkte mate toelaten om de omvang van deze groep te evalueren. Op de vraag of de toestroom van asielzoekers moest gestopt worden en op de vraag of de toestroom van werknemers van buiten de EG moest gestopt worden, werd respectievelijk door 12,5% en 12,6% van de Nederlanders in de leeftijdsgroep 18 tot 24 jaar, geantwoord met: 'de toestroom moet volledig gestopt worden'. Wanneer we deze percentages gebruiken als een ruwe schatting van de omvang van de groep met een negatieve houding, dan blijkt deze groep in Nederland iets kleiner te zijn dan in Vlaanderen. Deze inschatting is conform met de bevinding uit vroeger onderzoek dat er in Vlaanderen meer instemming bestaat met een negatieve houding tegenover outgroups (Billiet, Eisinga, 1992). Deze summier vergelijking maakt onze schatting in elk geval aannemelijk.

Bij de resultaten van deze analyse kan echter de vraag gesteld worden of veranderingen en een eventuele tendens niet scherper tot uiting komen wanneer de data van '91 en '94 met elkaar worden vergeleken. Bij deze werkwijze worden de meest extreme situaties met elkaar vergeleken en verdwijnt de impact van het feit dat er tussen '91 en '92 geen verandering optrad waardoor het wellicht moeilijker wordt om voor de totale periode tot een verandering te besluiten.

Om dit te testen werd een simultane latente klasse uitgevoerd waarbij enkel de data van '91 en '94 werden gebruikt.

Tabel 3. Latente klasseprobabiliteiten en conditionele latente klasseprobabiliteiten voor 1991 en 1994.

klasse	1991			1994		
	I	II	III	I	II	III
Uitspraak A	.72	.24	0	.72	.24	0
Uitspraak B	.71	.65	0	.88	.41	0
Uitspraak C	.75	.25	0	.75	.25	0
Uitspraak D	1	.47	.15	.79	.47	.15
Latente klasseprob.	.16	.37	.47	.16	.37	.47

Likelihood Chi Square = 18.18; df = 17; p = 0.37.

Uit de resultaten (tabel 3) van die analyse blijkt dat er terug heel wat gelijkstellingen tussen de twee momenten kunnen worden ingevoerd. Zo kunnen voor de twee momenten de latente klasseprobabiliteiten terug gelijkgesteld worden. Dit betekent dat de relatieve omvang van de klassen niet veranderde. Ook de inhoudelijke betekenis van de klassen wijzigt niet en is zeer vergelijkbaar met de betekenis die bij de analyse met de drie momenten werd gepresenteerd. Opmerkelijk is immers de opvallende gelijkenis van de waarden van de modelparameters van de twee uitgevoerde simultane latente-klassen analyses.

De conclusie uit beide latente-klassenanalyses lijkt dan ook te zijn dat in de beschouwde periode er zeer weinig aanwijzingen zijn dat bij de jongeren er een verandering is opgetreden in hun houding t.a.v. migranten. Dit impliceert echter niet noodzakelijk dat er geen verandering zou zijn opgetreden in de wijze waarop die houding samenhangt met andere kenmerken. De analyse van enkele samenhangen wordt in de volgende paragraaf uitgewerkt.

4.2. De samenhang tussen houding en andere variabelen

Uit de eerder gerapporteerde resultaten m.b.t. 1991 en 1992 (Loosveldt, 1993) bleek dat de houding t.a.v. migranten sterk gerelateerd was aan opleidingsniveau van de jongeren. Er was een eerder zwakke samenhang met geslacht. Deze samenhangen waren niet verschillend voor de twee waarnemingsmomenten (geen interactie met moment). Wel was er een samenhang van de momenten met de houding. Deze

samenhang werd verklaard door de wijze waarop de elementen aan een concrete latente klasse werden toegewezen en een zwakke tendens waarbij de groep die geen duidelijke negatieve of positieve houding heeft in 1992 iets kleiner werd en de negatieve groep iets groter.

Om na te gaan of deze resultaten worden bevestigd voor de volledige periode (de drie momenten samen) werd voor de tabel met de variabelen: houding t.a.v. migranten (afgekort H), moment (M), opleiding (O) en geslacht (G) het volgend log-lineaire model getest:

MOG, HM, HG, HO. In dit model worden de onderlinge samenhangen tussen de variabelen Moment, Opleiding en Geslacht als gefixeerd beschouwd. Omdat verondersteld wordt dat de relaties tussen houding en opleiding en houding en geslacht niet verschillen voor de drie momenten zijn de interactie-effecten HGM en HOM in het startmodel niet opgenomen. Zoals uit tabel 4 blijkt kunnen we dit startmodel niet verwerpen en is de fit ervan meer dan behoorlijk. De vraag kan trouwens gesteld worden of elk van de drie relatie-effecten met de variabele houding wel in het model moet worden opgenomen. Om dit te testen worden de drie effecten achtereenvolgens uit het startmodel weggelaten (cfr. tabel 4 effect weglaten). Uit deze testen blijkt dat het eerder vastgestelde zwakke effect van geslacht voor de volledige periode niet significant is. Het relatie-effect MH kan terug net niet of net wel worden opgenomen. We opteren voor een opname van dit effect en selecteren bijgevolg het model MOG, HM, HO. Inhoudelijk het meest opmerkelijke en het sterkste effect is dit van opleiding.

De waarden van de effect-parameters m.b.t. opleiding:

$$\lambda_{12}^{HO} = -0.33; \lambda_{22}^{HO} = -0.01; \lambda = 0.34$$

maken duidelijk dat hoog opgeleiden significant positiever zijn dan laag opgeleiden.

De parameters m.b.t de relatie tussen houding en moment laten vooral de tendens zien dat de negatieve groep toeneemt ten koste van de overige twee groepen:

$$\lambda_{13}^{HM} = 0.16; \lambda_{23}^{HM} = -0.06; \lambda_{33}^{HM} = -0.09$$

Tabel 4. Log-lineaire modellen met de variabelen houding, geslacht, opleiding en moment.

model	likelihood	df	prob
MOG, HM, HG, HO	10.50	14	0.72
effect weglaten:			
HG	3.07	2	0.21
HM	9.70	4	0.045
HO	78.80	2	0.00
MOG, HM, HO	13.58	16	0.63

5. BESLUIT

Uit de analyse van de data die op drie verschillende momenten werden verzameld bij 20- en 21-jarigen in Vlaanderen komt een vrij stabiel beeld naar voren wat betreft hun houding t.a.v. migranten. Tussen de 15 en de 20% van die groep heeft een negatieve houding, iets minder dan de helft (45%) heeft een uitgesproken positieve houding en tussen de 35% en de 40% heeft noch een negatieve noch een positieve houding. Het effect van het opleidingsniveau op die houding is vrij sterk. De resultaten illustreren bijgevolg andermaal het belang van het opleidingsniveau bij de verklaring van aspecten van het migrantenvraagstuk.

Tijdens de onderzochte periode werd een actief integratiebeleid gevoerd. Dit beleid heeft blijkbaar het algemeen beeld dat reeds in 1991 kon worden vastgesteld weinig of niet gewijzigd. Dit is echter geen argument om te stellen dat het beleid geen effect heeft gehad. Het beeld is immers niet uitgesproken negatiever geworden. Er kan echter niet ontkend worden dat er een zwakke tendens naar een meer negatief beeld in de data aanwezig is. Deze tendens kan echter binnen de simultane latente-klassenanalyse zonder veel problemen worden weggemodelleerd. De vraag kan daarbij gesteld worden of deze analysetechniek wel gevoelig genoeg is om bepaalde, eerder beperkte maar maatschappelijk relevante veranderingen in kaart te brengen.

VOETNOTEN

- (1) In 1994 werd één van de uitspraken die gebruikt werd bij de vorige twee bevragingen niet in de vragenlijst opgenomen.
- (2) In deze bijdrage worden de technische basisprincipes van de latente klassenanalyse niet gepresenteerd. Dit gebeurde wel in het artikel waar de data van 1991 en 1992 geanalyseerd werden (Loosveldt, 1993). Verder verwijzen we naar Clogg, Goodman, 1984 en 1985; McCutcheon, 1987, Hagenaars 1990.
- (3) De antwoordverdelingen van de uitspraken werden opgesplitst in volledig eens en eens enerzijds en de overige antwoordmogelijkheden anderzijds.
- (4) In tabel 2 werden bij de vet afgedrukte waarden gelijkheidsrestricties ingevoerd.

BIBLIOGRAFIE

- BILLIET, J. (1993), 'Stabiliteit en verandering in de attitude tegenover 'vreemdelingen'', pp. 147-162, in: M. SWYNGEDOUW, J. BILLIET, A. CARTON (eds.), *Kiezen is verliezen, onderzoek naar de politieke opvattingen van Vlamingen*. Leuven: Acco.
- BILLIET, J., R. EISINGA, P. SCHEEPERS (1992), 'Etnocentrisme in de lage landen, opinies over eigen en ander volk in Nederland en Vlaanderen', *Sociologische Gids*, 38 (5/6): 300-323.
- CENTRAAL BUREAU VOOR DE STATISTIEK (1994), *Nationaal kiezers onderzoek 1994, kerncijfers*. Voorburg/Heerlen.

-
- SCHEEPERS, P., R. EISINGA, E. LINSSEN (1994), 'Etnocentrisme in Nederland: Veranderingen bij kansarme en/of gepreviligeerde groepen?', *Sociologische Gids*, 40 (3): 185-201.
- HAGENAARS, J., R. LUIJKX (1987), *LCAG, Latent class models and other loglinear models with latent variables*. Tilburg University Departement of Sociology, Working paper series # 17.
- LOOSVELDT, G. (1993), 'De houding van jongeren t.a.v. migranten: het meten van verandering met behulp van simultane latente-klassenanalyse en log-lineaire modellen', *Tijdschrift voor Sociologie*, (14): 77-92.
- MADDENS, B. (1992), 'Agenda setting in de verkiezingscampagne van November 1991 in Vlaanderen', *Res Publica*, (34): 175-208.
- MCCUTHEON, A.L. (1987), *Latent Class Analysis*. Sage university paper 64. Newbury Park, CA: Sage publications.
- WAEGE, H. (1994), *Jongvolwassenen in het midden van de jaren negentig: Enkele visies op beleid en zelfbepaling. Een empirisch onderzoek bij Vlaamse 20- en 21-jarigen*. Leuven: KULeuven. Centrum voor Dataverzameling en Analyse.